

LIBRIS

We know
books

Tudor Vianu

**DICTIONAR DE MAXIME
COMENTAT**

Ediție critică și studiu introductiv
de
I. OPRIȘAN

Editura SAECULUM I.O.
București – 2016

CUPRINSUL

Prefață	15
Nota ediției.....	21
Maxime	23
Addenda 1. Texte introduse sub presiunea cenzurii.....	310
Addenda 2. Asupra unei maxime de Goethe.....	327
Opere citate	330
Indice de nume	350
Indice de cuvinte[-cheie].....	356

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
VIANU, TUDOR

Dicționar de maxime comentat / Tudor Vianu ; ed.
critică și st. introd. de I. Opreșan. - Ed. a 2-a, rev. - București :
Saeculum I.O., 2015

Index

ISBN 978-973-642-356-7

I. Opreșan, Ionel (ed. șt.)

81'374.2:82-84=135.1

PREFAȚĂ

Ofer cititorilor o carte de învățătură, de lectură liniștită și de meditație. Mulți vor fi simțit nevoia să găsească adunate laolaltă acele cugetări ale filosofilor, savanților și poeților în care s-au cristalizat concluzii ale experienței atât de generale, încât oricine și le poate însuși, și atât de limpede și izbitor formulate, încât întâlnirea cu ele să producă ceva asemănător cu trezirea dintr-un somn al neștiinței, al rutinei sau al prejudecății. Numim astfel de manifestări ale treziei: maxime, sentințe, aforisme, apoftegme. Cartea de față dă o culegere din ele, spicuite nu numai în operele acestui gen literar, dar și în acelea în care expunerea filosofică sau poetică a putut dobândi, la un moment dat, concentrarea lapidară a gândirii, încât spusele scriitorilor, în aceste momente mai bune ale lor, puteau fi desprinse din context și înfățișate ca atare.

Am numit maximele alături de celelalte varietăți ale expresiei concise, alături de sentințe, aforisme și apoftegme. Se fac, totuși, deosebiri între acești termeni diferiți. Cuvântul *maximă* este folosit uneori numai pentru principiile supreme ale acțiunii, pentru regulile de viață. În *sentințe*, accentul este pus pe concizia și limpezimea formulării, capabile să le asigure întipărirea ușoară în mintea cititorilor și circulația întinsă, ca a unui proverb. *Apoftegmele* sunt legate de o împrejurare istorică, sunt vorbele unui bărbat ilustru într-o împrejurare însemnată, dar prin valoarea generalizării lor acoperă și întunecă amintirea autorului și a momentului când au fost pronunțate. *Aforismele*, în fine, au toate calitățile lingvistice și stilistice ale celorlalte specii amintite, dar sunt pronunțate cu intenția de a revizui un loc comun, o părere înrădăcinată. În acest scop, aforismele pot lua forma asocierii unor termeni contradictorii, se opun atunci cu îndrăzneală opiniei generale și dobândesc numele de *paradoxe*. Există și diferențieri istorice între toate aceste specii,

căci pe când unele maxime datează de la începuturile civilizațiilor și sunt expresia învățăturilor morale transmise de către vechii legiuitori și înțelepți popoarelor lor, apoftegmele stau în legătură cu viața istorică mai nouă a acestora, iar sentințele și aforismele presupun o activitate literară dezvoltată, în timpul căreia s-a constituit genul literar al formulării concise, și sunt produsul gândirii libere, uneori revoluționare, în luptă cu prejudecata îndărătnică și reacționară. Dar deși se pot stabili deosebiri între diferitele specii amintite, vorbirea curentă folosește termenii respectivi fără preocuparea diferențierii lor științifice, și mulți autori au înscris în titlul culegerilor lor cuvântul cel mai întrebuițat pentru a denumi domeniul întreg, cuvântul *maximă*, care cu această îndreptățire apare și în titlul lucrării de față.

Vom da, deci, în paginile următoare o selecție de maxime, în înțelesul cel mai general al termenului, culese din operele scrise în limbile popoarelor orientale și extrem-orientale, în grecește și latinește, în limbile națiunilor moderne. Pentru a preciza intenția generatoare a lucrării de față, voi spune că n-am reținut decât acele maxime importante prin conținutul lor, capabile să aducă o lumină într-un punct oarecare al moralei, al esteticii, al filosofiei generale, înzestrate cu puterea de a trezi și de a îmbogăți mintea omului și de a orienta conduita lui, dar nu și acele ziceri pornite dintr-un izvor istoric cunoscut, înzestrate cu o mare putere de circulație și a căror valoare provine numai din faptul că înlocuiesc o exclamație într-o situație dată, zicerile numite de Homer *cuvinte înaripate*, *epea pteroenta*, cuvinte zburătoare din gură în gură. Nu maxime sau exclamații larg răspândite în diferitele limbi naționale am adunat în acest volum, ci reflecții grele de conținut, în care se precizează o poziție filosofică sau o atitudine de viață, în formele artistice ale conciziunii sau ale exprimării figurate și sugestive.

Trebuie să mai adaug că n-am inclus aici nici proverbele populare. Aceste proverbe alcătuiesc, totuși, baza lingvistică a artei maximelor. Căci după cum există poezii lirice de tot felul numai pentru că, înainte de varietatea lor datorită unor autori individuali și în formele invariabile fixate prin scris, limbile au creat frazele exclamative, dezvoltate apoi în cântecele populare; după cum poemele epice, romanele și nuvelele autorilor culți găsesc constituită facultatea narativă a graiurilor omenești și prima ei producție di-

fuză: basmele, legendele și snoavele; după cum drama presupune existența anterioară a dialogului și primele elemente ale spectacolului în acțiunile imitative rituale, tot astfel n-ar fi apărut genul literar al maximei dacă graiurile n-ar fi găsit mai înainte fraza rectificatoare a unei păreri îndătinată, porunca, avertismentul, ironia și primele lor întipăriri literare: proverbele populare. Ne putem închipui momentul când s-a simțit nevoia organizării primelor hoarde omenești. Atunci au apărut și primele prescripții juridice și morale, ca și modul comunicării și impunerii lor prin forme anumite ale flexiunii nominale și verbale. Experiența în creștere a oamenilor, acumularea observațiilor și constatarea asemănarilor dintre faptele observate au creat posibilitatea exprimării unor raporturi între noțiuni generale, prin care experiența limitată a fiecărui individ în parte dobânda posibilitatea să se controleze și să se extindă. În fazele ulterioare, vechile generalizări teoretice au putut fi depășite de îmbogățirea neconținută a observațiilor și de înălțarea continuă a generalizării, după cum primele prescripții juridice și morale n-au mai corespuns la un moment dat situației impuse de dezvoltarea muncii și de noile raporturi dintre cauzele sociale. Au apărut astfel formulări noi și surprinzătoare; subiectul se lega atunci cu un predicat neașteptat sau cu unul aparent contradictoriu, impus de situațiile apărute între timp și de nevoia dislocării legăturilor noționale produse de vechile situații: zicerile aforistice și paradoxale. Toate aceste întipăriri de limbă, adică învățăturile, normele și îndemnurile, selectate în împrejurările succesive ale unei societăți, intrate în circulația lingvistică și șlefuite prin întinsa lor întrebuintare, aduse adică la exprimarea cea mai pregnantă, formează aspectul paremiologic al limbilor, proverbele lor, temelia populară a maximelor culte. Lucrarea de față a cules numai din materialul acestora din urmă. Proverbele populare ale tuturor popoarelor, nu numai ale românilor, urmează a fi cercetate, selectate după anumite criterii și grupate de altcineva, într-o altă lucrare, al cărei interes și folos apar limpede de pe acum.

Culegeri de maxime au apărut numeroase în diferite momente ale istoriei literare. Așa-zisele *Dicta Catonis* s-au constituit probabil abia în secolul al II-lea al erei noastre și, după părerea criticii, din cele peste două sute de hexametre și sentințe, numai o parte pot fi atribuite lui M. Porcius Cato (234 - 149 î.e.n.), sub numele căruia

au circulat timp de milenii. Traduse în multe din limbile Europei apusene, centrale și orientale, *Zicerile* lui Cato mai erau încă citite în secolul al XVIII-lea și, prin marea lor răspândire, pot fi considerate ca unul din cele mai influente izvoare ale umanismului. Din secolul I î.e.n. ni s-au păstrat maximele lui Publilius Syrus, ca singurele fragmente păstrate din compunerile lui dramatice. Sub domnia lui Tiberius, la Roma, Valerius Maximus compune pentru școlile de retorică renumitele lui *Factorum ac dictorum memorabilium libri IX*, pe care, prin secolul al X-lea — XI-lea, Rodolphus Tortarius le versifică și le face citite de publicul medieval. Un bogat material de extrase din autorii greci și romani dă în secolul al II-lea e.n. Aulus Gellius în ale sale *Noctes Atticae*, rezultatele veghilor lui studioase la Atena. La începutul secolului al IV-lea e.n., Nonius Marcellus compune un dicționar de citate din vechii scriitori (*De compendiosa doctrina*), mult folosit de antologiștii ulteriori. Evul mediu a întreprins, de asemenea, astfel de lucrări. De o deosebită celebritate s-a bucurat florilegiul întocmit prin secolul al XIII-lea — al XIV-lea sub titlul *Fiore di virtù*. Renașterea, sporind cunoașterea surselor antice, simte nevoia sistematizării imensului material mobilizat de filologii vremii și alcătuiește numeroase lucrări de referințe, printre care o deosebită notorietate au dobândit *Adagiile (Adagiorum Chiliades)* lui Erasmus, din 1500 (ediția a II-a la Aldus Manutius în 1508), însoțite de o dizertație asupra maximelor greco-latine și ebraice, asupra originii, funcțiunii și procedeelelor lor literare. Citatul devenise în Renaștere o metodă literară, deoarece sprijinirea unei păreri prin mărturia izvoarelor profane sau sacre ale antichității era considerată ca un argument valabil. Este metoda multor umaniști, de pildă a lui Montaigne în *Essai* -urile sale; umanistul francez grupează un bogat material de citate și exemple împrumutate de la vechii autori. Moștenirea greco-romană s-a completat cu aceea transmisă de culturile Asiei mult mai târziu, abia prin secolul al XVIII-lea, când începe harnica activitate a traducătorilor din vechile literaturi ale Chinei, ale Indiei, ale Iranului. Interesul pentru literatura indiană produce unul din rezultatele ei cele mai de seamă în scrierea lui A. Schlegel, *Über die Sprache und die Weisheit der Indier*, 1808, unde se adaugă capitolele expositive despre limba și filosofia indiană, pagini antologice din literatura sanscrită. Din acest moment anto-

logiile orientalistice se înmulțesc și materialul lor pătrunde treptat în toate florilegiile și dicționarele de maxime mai noi. Culegeri de maxime s-au făcut, deci, totdeauna, dar au jucat un rol deosebit în epoci în care, ca în secolele de declin ale antichității, la sfârșitul evului mediu și în veacurile Renașterii, trecerea de la o orânduire la alta făcea necesară o nouă examinare a moștenirii culturale, pentru a se constata ce rămânea valabil din cultura veacurilor trecute și ce era vrednic a trece în cultura nouă. Ne găsim și noi într-un astfel de moment al istoriei. Victoria socialismului într-o parte întinsă a globului pământesc face necesară regruparea tuturor câștigurilor valabile ale trecutului, deoarece munca de cultură a popoarelor chemate către o viață nouă nu poate fi reluată de la început și nu se poate orienta către ținutele ei proprii decât folosind tot ce trecutul a cucerit temeinic și poate pune la dispoziția sintezelor în pregătire. Și după cum românii de odinioară, despărțindu-se de orânduirea feudală și de cultura ei exclusiv teologică, simțeau nevoia desfunderii unor noi surse de cultură, înfățișate pentru ei în culegeri ca *Floarea darurilor* (prelucrarea românească a amintitei *Fiore di virtù*) sau ca *Pilde filosofesti*, tot astfel românii de azi, într-un moment hotărâtor al vieții lor naționale, vor întâmpina poate cu interes *Dicționarul de maxime*, oferit lor în volumul acesta.

Opera de față, adresată publicului celui mai larg, dar mai cu seamă tineretului, pentru a-i oferi o bogată materie de reflecție filosofică, observații numeroase asupra omului și a societății, îndemnuri către o viață mai înaltă, un instrument de cultivare a minții și de întărire a caracterului, s-a format treptat, în cursul mai multor ani de cercetare, prin parcurgerea tuturor izvoarelor literare presupuse a putea pune la dispoziție maxime luminoase și edificatoare. A fost parcursă, cu această preocupare, o mare parte din literatura poetică și filosofică a antichității și a timpurilor moderne, a Orientului și a Occidentului, cu opriri mai insistente asupra scrierilor clasice, adică asupra acelor confirmate în valoarea lor de veacuri și, ca atare, îndreptățind chemarea mărturiei lor pentru problemele omului și societății actuale. Operele clasice, ca parte vie a tradiției de cultură, sunt un element constitutiv în formația fiecărui individ cultivat. Și după cum, ca ființe biologice, nu putem exista decât prin adaptările întregii filogeneze, care ne-a dotat cu organele, aparatele și

funcțiunile noastre, tot astfel nu putem participa la munca de cultură de azi decât pornind de la nenumăratele câștiguri intelectuale și morale, adunate de-a lungul secolelor și mileniilor. Există o filogeneză a culturii. Dar fiindcă, după cum susțin biologii, evoluția întregii vieți se repetă în aceea a fiecărui individ, filogeneza în ontogeneză, am fost mereu călăuziți de ideea că deschiderea unei perspective întinse asupra gândirii trecutului poate fi judecată indispensabilă pentru formația temeinică, intelectuală și morală, a muncitorului actual. Este, altfel spus, scopul *Dicționarului de maxime*. În timpul alcătuirii lui, am fost mereu urmărit de ideea că ar fi trebuit să nu mă opresc numai la scriitorii trecutului și la acei mai noi, dar care au încetat să scrie, și că s-ar fi convenit să extrag partea valabilă și din scriitorii în viață, activi în mijlocul nostru. Prelucrarea acestui din urmă material ar fi pus însă altfel de probleme și ar fi dat un alt scop lucrării întregi, încât mi-am spus că pentru excerptarea, clasificarea și comentarea domeniului celui mai nou este nevoie de o altă lucrare, pe care o voi întreprinde poate eu sau altcineva, dacă va găsi posibilitatea s-o facă mai repede și mai bine.

Lucrarea de față este un *Dicționar de maxime comentat*. N-am reprodus toate maximele culese în timpul lecturilor, ci numai pe acelea al căror adevăr mi-l puteam însuși cel puțin în parte și eram încredințat că este chemat să întărească atitudinile raționaliste ale inteligenței, iubirea de viață și de oameni, credința în vocația lor pentru fericire, dreptate și libertate, adică gruparea de tendințe puse la temelia întregii lucrări și propuse meditației cititorilor.

Tudor Vianu

NOTA EDIȚIEI

În lucrarea pe care o prezentăm cititorilor am sistematizat maxime culese din filosofi, oameni de știință, poeți, artiști și luptători pe tărâm social, autori de maxime sau din autori ai altor contexte, trecându-le sub cuvintele corespunzătoare temei lor, clasificate alfabetic. Am tradus maxime, dar am dat-o și în limba originalului, când aceasta a fost latina sau o limbă modernă, mai ales atunci când forma artistică a originalului recomanda reproducerea lui, sau când ușoarele abateri pe care și le-a permis traducerea, pentru a respecta spiritul limbii noastre, făcea necesară comparația cu versiunea originală. N-a putut fi vorba de așa ceva când am tradus maxime din versiunea lor în una din limbile europene moderne. De asemenea, n-am reprodus textul original în cazul în care am folosit traducerea românească, pentru opere care nu mi-au fost accesibile în momentul întocmirii lucrării. Am indicat apoi izvorul (prin sigla explicată în Anexa 1¹, cu indicațiile necesare pentru ca cititorul să-l poată regăsi. Am adăugat, în fine, când a fost cazul, un comentariu pentru a explica maxime, uneori pentru a exprima o îndoială și pentru a propune un adaos sau o rectificare, alteori pentru a o pune în legătură cu altă maximă a aceluiași autor sau a altuia, urmărind astfel restituirea gândirii întregi a autorului respectiv, alteori pentru a stabili o filiație sau o afinitate de idei în planul literaturii comparate sau pentru a ajuta cititorul în înțelegerea textului respectiv. Indicii de cuvinte [cheie] și autori de la sfârșitul lucrării sunt de natură să ușureze folosirea lucrării.

Deși am pornit mai totdeauna de la texte sau le-am regăsit atunci când cunoașterea unei maxime mi-a fost transmisă de o lucrare critică sau de o altă culegere, mi-am completat uneori informația și

1. Opere citate (*n. ed.*).

prin consultarea câtorva opere filologice sau dicționare de maxime, citate, „cuvinte înaripate“, fraze celebre, și în acest caz unele trimiteri fiind prea generale, nu am mai reprodus textul original. Am utilizat astfel următoarele lucrări: S. Maksimova, *Krîlatîe slova. Ne sprosta i ne sputsa slovo molvitsia i do veku ne slomitsia*, Moskva, Goslitizdat, 1955; N.S. Așciukin, M.G. Așciukina, *Krîlatîe slova. Literaturnîe ŝitatî. Obraznîe vîrajeniia*, Moskva, Goslitizdat, 1955; Wilhelm Capelle, *Die Vorsokratiker. Die Fragmente und Quellenberichte übersetzt und eingeleitet von W.C.*, Leipzig 1935 (pe baza lui H. Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*, 1903, 4. Aufl. 1922, a cărui numerotare am reprodus-o și noi în indicația izvoarelor respective); G. Büchmann, *Geflügelte Worte*, 1864-1882, apoi în numeroase ediții succesive întregite de diferiți autori; Franz Freiherr von Lipperheide, *Spruchwörterbuch*, 3. unv. Abdruck, Berlin, 1934; Vicente Vega, *Diccionario ilustrado de frases célebres y citas literarias*, Seg. edicion, Barcelona, 1955; E. Genest, *Dictionnaire des citations françaises*, Paris, 1955; H. G. Reichert, *Urban und Human. Gedanken über lateinische Sprichwörter*, 2. verbesserte Auflage, Hamburg, 1956; Karl Peltzer, *Das treffende Zitat. Gedankengut aus drei Jahrtausenden*. Thun und München, 1957; P. Dupré, *Encyclopédie des citations*, Paris, 1959; Burton Stevenson, *Book of Quotations, classical and modern. Selected and arranged by B.S.* London, f.a.; Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, 1948.

ABUNDENȚĂ

● **Adeseori prea multă abundență sărăcește materia** (Souvent trop d'abondance appauvrit la matière. N. BOILEAU, A, III. *Este vorba de abundența verbală în poezie*).

[ACOPERIT]

[**Nimic nu este acoperit, care nu se va descoperi și ascuns, care nu se va cunoaște** (Luca 12, 2).]

ACORD

● **Acordul felului de a gândi naște prietenia** (DEMOCRIT, fr. 186. [*Nu acordul intereselor, care se poate desface ușor*]).

● **Dezacordul care ia naștere din faptul că fiecare consideră adevărul dintr-un loc diferit este acord asupra esențialului și izvorul cel mai bogat al unei stime reciproce, singura pe care se clădește prietenia între bărbați** (G. LESSING, W).

ACTIVITATE

○ **Ceea ce te face și te menține voios și fericit este numai activitatea** (Was heiter und selig macht und erhält, ist bloss Tätigkeit, J.P. RICHTER, L).

ACTOR

● **Întreaga lume mișcă pe actor** (Totus mundus agit histrionem. *Deviză a teatrului „The Globe“ din Londra, unde Shakespeare juca și își reprezenta operele sale. Actorul întrupează toate pasiunile lumii și teatrul reprezintă, deci, abreviatuța ei*).

● **[Actorii] sunt rezumatul și cronica scurtă a epocii** (For they are the abstracts and brief chronicles of the time. W. SHAKESPEARE,

H, II, 2. *Actualitatea este reprezentată esențial în jocul și repertoriul actorilor*).

A ACȚIONA

● Este greșit a afirma că un om de oarecare merit trebuie să-și socotească sorții vieții și ai morții. Nu, singurul lucru pe care trebuie să-l aibă în vedere atunci când acționează, este dacă ceea ce face e drept sau nu, dacă se poartă ca un bărbat sau ca un laș (PLATON, A).

ACȚIUNE

● Omul desăvârșit roșește de teamă ca acțiunile [lui] să nu rămână în urma cuvintelor [sale] (LUN YU, XIV, 29).

● Nu în pasiune, ci în acțiune stă binele și răul pentru o ființă rațională, care trăiește în societate, după cum virtutea ori viciul ei nu stă în ce simte ea, ci în ce face (MARC-AURELIU, M, IX, 16. *Fapta hotărâște valoarea noastră morală*).

● [Acțiunea nu constituie crima, ci numai cunoștința aceluia care o comite: acel care face un rău, în timp ce crede că n-a făcut unul, se simte în siguranță de conștiință; și cum există un număr infinit de acțiuni echivoce, un cazuist poate să le recunoască un grad de bunătate pe care în realitate nu-l au; dacă poate convinge că aceste acțiuni nu conțin nici un venin, le curăță în întregime. (L'action ne fait pas le crime, c'est la connaissance de celui qui la commet: celui qui fait un mal, tandis qu'il peut croire que ce n'en est pas un, est en sûreté de conscience; et comme il y a un nombre infini d'actions équivoques, un casuiste peut leur donner un degré de bonté qu'elles n'ont point, en les qualifiant telles; et pourvu qu'il puisse persuader qu'elles n'ont pas de venin, il le leur ôte tout entier. Montesquieu, LVII. *Este o săgeată împotriva cazuisticeii jesuitice; dar, în realitate, obiectivitatea crimei există în conștiința socială, o noțiune cu care cazuistica nu lucra*.)]

● Cine are un corp în stare să facă foarte multe acțiuni suferă foarte puțin de afecțele rele, adică de afecte contrare firii noastre (Qui corpus ad plurima agendum aptum habet, is minime affectibus,